

Prontuario metodolóxico para o estudo da desamortización na comarca estradense

Juan Andrés Fernández Castro
juanandresfc@yahoo.es

Resumo. A primeira fase do proceso desamortizador, no que se expropriaron os bens das comunidades relixiosas, a penas se deixou sentir na comarca estradense. Sen embargo a coñecida como desamortización de Madoz, que nacionalizou os bens municipais, do clero secular e da beneficencia, fundamentalmente, aplicouse con rigor nas terras de Taboirós. Neste artigo ofrécese ao respecto algunas orientacións heurísticas e metodolóxicas útiles ao investigador novel.

Abstract. The first stage in the seizure process, in which goods from religious communities were expropriated, was hardly noticeable in A Estrada. However, the Madoz seizure, which nationalized the local goods mainly from the lay clergy and charity, was applied rigorously in Taboirós. This article offers some heuristic and methodological orientations on the matter which are useful for new researchers.

I. Introducción

O proceso político-económico coñecido como desamortización española ocupa nada menos que tres séculos: dende a segunda mitade do XVIII deica o 1924, ano en que o Estatuto Municipal de José Calvo Sotelo a suprimiu definitivamente. Aquela iniciativa de tanto calado e tan longa vixencia xerou un inmenso corpus lexislativo e unha vastísima produción documental que, afortunadamente, se conserva na súa meirande parte.

Esta xenerosa e accesible oferta de recursos pode inducir no estudiante ou investigador novel, a quen vai dirixido este traballo, unha certa desorientación que é con frecuencia a orixe do desalento e posterior abandono. Recoñezamos que o estudo da desamortización é dificultoso e abondo árdigo polo que cómpre, primeiramente, acotar escrupulosamente o ámbito cronolóxico e xeográfico e seleccionar axeitadamente as fontes, que debemos someter ao moi saudable proceso de concorrencia e contraste. O seu tratamento intensivo, como cómpre a un estudo a pequena escala como é a municipal –podendo ser reducido a territorios más pequenos se se desexa–, implica some-

table de iniciativas: aspectos políticos, económicos, relixiosos, das mentalidades; ecológicos, agrícolas, metrológicos ou topónimos, por citar só algúns. E dende a perspectiva da pequena escala, do ámbito local, a investigación cobra un especial engado para a persoa que se inicia na investigación histórica na práctica seguridade de estar abordando aspectos nunca tratados anteriormente.

II. As fontes

Producción lexislativa. A *Gazeta de Madrid*

As leis desamortizadoras que se promulgaron en España durante século e medio constitúen un extenso corpus documental que pode consultarse doadamente no sitio oficial do Boletín Oficial do Estado, mediante o enlace http://www.es/aeboe/consultas/bases_datos/gazeta.php. Tamén escribindo *Gazeta de Madrid* e ir logo a “BOE.es:consultas. Formulario de búsqueda. Gazeta (1661-1934)”. En ambos os dous casos debemos concretar a data correspondente no apartado *fecha de publicación* ou *fecha de disposición* (cómpre, pois, coñecer, necesariamente, algunha das anteriores referencias para acceder ao exemplar da *Gazeta* que nos interesa; en caso contrario podemos valernos da busca indirecta ou aleatoria).

Aínda que case nunca se cita, o número da publicación, entre paréntese nesta monografía, ofrécese como o procedemento de busca máis sinxelo. Ofrecemos de seguido unha escolma das leis desamortizadoras más significativas, seleccionadas, todas elas, conforme ao criterio *fecha de publicación*.

- Real Decreto de 17/07/1834 (nº 150) suprimindo o Tribunal da Inquisición e as súas propiedades aplícanse á extinción da débeda pública.
- Real Decreto de 07/07/1835 (nº 188) suprimindo a Compañía de Xesús. Todos os seus bens e rendas aplícanse á extinción da débeda pública.
- Real Decreto de 14/10/1835 (nº 292) onde se suprinen os mosteiros de ordes monacais; os seus bens e rendas destínanse á extinción da débeda pública.
- Real Decreto de 21/02/1836 (nº 426) polo que quedan declarados en venda todos os bens raíces das comunidades relixio-

sas extintas e aqueles que foran adxudicados á nación ou en adiante o fosen.

- Real Orde de 23/02/1836 (nº 428) relativa ás fincas de propios e comúns vendidas durante a Guerra da Independencia.
- Real Orde de 05/09/1841 (nº 2515) sancionando a Lei sobre confiscación das propiedades do clero secular.
- Circular do 05/09/1841 (nº 2515) con instruccións sobre a aplicación da anterior Real Orde.
- Real Decreto do 19/10/1851 (nº 6306) sobre Concordato coa Santa Sede.
- Real decreto do 22/10/1851 (nº 6309) sobre Concordato coa Santa Sede.
- Lei de 03/05/1855 (nº 852) declarando en estado de venda as propiedades rústicas e urbanas, censos e foros do Estado, clero, ordes militares, confraría, beneficia etc.
- Real decreto de 24/05/1855 (nº 873) polo que se crea unha Dirección Xeral de venda de Bens Nacionais.
- Real orde do 09/08/1855 (nº 950) que regula a subhasta da Igrexa e Ordes Militares anteriores á nova lexislación.
- Real Orde de 11/08/1855 (nº 952) especificando as cantidades que deberán satisfacer os compradores de Bens Nacionais por subastas que non superen os 2.000 rs.
- Real Orde do 19/01/1856 (nº 1111) sobre qué xuíz debe outorgar as escrituras de Bens Nacionais.
- Real Orde do 03/08/1856 (nº 1308) obligando á entrega de todos os documentos e arquivos do clero.
- Real Decreto do 24/09/1856 (nº 1360) suspendendo temporalmente a venda de propiedades do clero secular.
- Real Decreto do 15/10/1856 (nº 1381) deixando sen efecto as disposicións de calquera clase que deroguen, alteren ou varíen o acordado coa Santa Sede no Concordato de 1851. Fin da desamortización eclesiástica, áinda que algúns bens marxinais seguironse vendendo previo acordo.
- Real Decreto do 04/10/1857 (nº 1734) mandando formar inventario de todos os bens inmóbiles do Estado.
- Real Decreto de 20/06/1858 (nº 171) onde se solicita relación de todos os edificios propiedade do Estado.

- Real Decreto do 03/01/1864 (nº 3) sobre rexistro de bens inmobilés.
- Real Decreto-Lei do 09/03/1924 (nº 69), Estatuto Municipal, onde se publica a fin do proceso desamortizador civil en España: Art. 5,... quedan derogadas las leyes desamortizadoras en cuanto se refieren a los bienes de los Municipios y de las Entidades Locales Menores.

Arquivo da Deputación de Pontevedra (ADP)

Se ben a maioría dos documentos relacionados co proceso desamortizador no concello estradense se custodian no Arquivo Histórico Provincial de Pontevedra (AHPP) procedentes maioritariamente dos extintos arquivos de facenda e da contaduría de hipotecas, algúns outros encóntranse á disposición dos investigadores en distintas institucións e arquivos.

No da Deputación Provincial podemos consultar información relacionada coa difícil e axitada década dos anos trinta do século dezanove, época de guerra civil, penuria económica, e inseguridade dunha poboación permanentemente ameazada por partidas de bandoleiros.

- Venta de terras do común para sufragar a guerra civil, 1836, unidade de instalación 1.096, expediente nº 9.
- Venta de terras para sufragar a guerra civil, 1836, ui. 1022, expte. nº 1.
- Recursos extraordinarios para atender a guerra civil, vendas de devesas reais e viveiros, 1836, ui. 1022, expte. nº 1.
- O concello solicita da Xunta de Instrucción Primaria do Partido lista dos seus compoñentes pois os facciosos, entrando na casa do alcalde, roubaron todos os documentos, 1836, ui. 1128, expte. nº 9.
- Arbitrio extraordinario da Xunta de Armamento e Defensa do reino, 1836-37, ui. 936, expte. nº 4.
- Contribución extraordinaria para a guerra civil, 1838, ui. 1026, expte. nº 1.
- Sisa imposta pola Xunta de Armamento, 1838, ui. 936, expte. nº 14.

- Relación e estado das devesas nacionais, 1839, ui. 43, expte. nº 1.
- Expediente sobre a disposición de que o axuntamento cabeza de partido de Tabeirós leve o nome de A Estrada en lugar de Cereixo, como ata agora, 1841, ui. 387, expte. nº 7.
- Censo de montes, baldíos, realengos e outros de donos descoñecidos, 1848, ui. 1088, expte. nº 10.
- Respostas aos interrogatorios sobre bens propios e comúns, 1851, ui. 66, expte. nº 4.
- Boletíns Oficiais da Provincia. Onde se publican as subhastas ata o ano 1855. En adiante esta información notifícase nun órgano específico denominado *Boletin Oficial de ventas de Bienes Nacionales* (BOVBN).

Arquivo Histórico Provincial de Pontevedra (AHPP), sección Desamortización

Clero secular

- G 8087, 1844, expediente de subhasta das rendas do maior-domazgo da Barreira e Tabeirós.
- G 8102, 1856, expte. de subhasta de fincas de menor contía dos igresarios de Oca e Agar. Expte. da subhasta de fincas, foros e censos do partido de A Estrada procedentes de igresarios.
- G 8103, 1856, expte. de subhastas de fincas da fábrica de Olives. Subhasta de fincas do clero secular da fábrica de Olives.
- G 8104, 1856, expte. de subhasta de fincas en Olives. Subhasta dunha finca da fábrica de Olives. Expte. de subhasta de 2 fincas dos igresarios de Agar e Oca.
- G 8115, 1864, índice dos expedientes de subhastas.
- G 8117, 1867, expte. de subhastas de fincas, foros e censos do Cabido de Santiago na Estrada. Expte. de subhasta de 16 fincas do clero no Axuntamento da Estrada procedentes do Smo. De Guimarei e de Castro.
- G 8118, 1867, expte. de subhasta 19 fincas rústicas da ermida do Carme de Barcala, Ánimas de Santeles e fábrica de Ribeira.
- G 8123, 1868, expte. de subhasta de fincas rústicas da fábrica de Santa Cristina de Vea e Dores de Guimarei. Expte de sub-

hasta de fincas, foros e censos da tenencia de Codeseda do Cabido de Santiago.

- G 8124, 1869, expte. de subhasta de fincas da fábrica de Nigoi. Expte. de subhasta de fincas rústicas da fábrica de Pardemarín.
- G 8126, 1870, expte. de subhasta de fincas, foros e censos de Castro. Expte. de subhasta de fincas, foros e censos do igresario de Loimil. Expte. de subhasta de fincas, foros e censos dos igresarios de Berres e Aguións. Expte. de subhasta de fincas, foros e censos dos igresarios da Estrada. Expte. de subhasta de fincas, foros e censos do igresario de Loimil. Expte. de subhasta de fincas rústicas e urbanas de bens do clero nos igresarios de Remesar e Curantes. Expte. de subhasta de fincas rústicas do igresario de Olives. Subhasta de fincas rústicas e urbanas do clero do igresario de Ribeira. Expte. de subhasta de fincas rústicas dos igresarios de Callobre e San Xulián de Vea.
- G 8127, 1870, expte. de subhasta de fincas, foros e censos do igresario de Vea (*sic*). Expte. de subhasta de fincas rústicas do igresario de Lagartóns.
- G 8129, 1870, expte. de subhasta de fincas rústicas do igresario de Callobre e San Xulián de Vea. Expte. de subhasta de fincas dos igresarios de Ouzande e Taboirós. Expte. de subhasta de fincas dos igresarios de Vinseiro e Couso.
- G 8130, 1870, expte. de subhasta de fincas, foros e censos dos igresarios de Arnois e Ribeira. Expte. de subhasta de fincas dos igresarios de Rubín e Paradela; da fábrica de Paradela e da Confraría das Dores de Guimarei.
- G 8131, 1870-1871, expte. de subhasta de fincas rústicas e urbanas do igresario de Loimil. Expte. de subhasta de fincas rústicas do clero radicantes no Arouceamento da Estrada. Subhasta de fincas do igresario de San Andrés de Vea. Expte. de subhastas de fincas do igresario de Taboirós e fábricas de Pardemarín e Curantes.
- G 8132, 1871, expte. de subhasta de fincas, foros e censos dos igresarios de Arnois e Castro. Subhasta de fincas, foros e censos da Tenencia da Veiga, do Cabido de Santiago. Expte. de subhasta de 9 fincas rústicas do igresarios de Ouzande, Taboirós, Vinseiro, Ribela, Loimil, Sabucedo e Berres.

- G 8133, 1872, expte. de subhasta de fincas, foros e censos do igresario de Sabucedo. Expte. de subhasta de fincas, foros e censos do igresario de Couso. Expte. de subhasta de 6 fincas rústicas dos igresarios de Rubín e Callobre. Expte. de subhasta de fincas, foros e censos do igresario de Vea (*sic*). Expte. de subhasta de fincas, foros e censos do igresario de Lagartóns. Expte. de subhasta de fincas, foros e censos dos igresarios de Codeseda e Barcala (*sic*). Expte. de subhasta de 1 finca rústica do igresario de Lagartóns. Expte. de subhasta de 5 fincas rústicas e 1 urbana dos igresarios de Curantes, Callobre e Santa Cristina de Vea. Expte. de subhasta de fincas, foros e censos dos igresarios de Aguións e Agar. Expte. de subhasta de fincas, foros e censos do igresario de Sabucedo. Expte. de subhasta de 9 fincas rústicas dos igresarios de Castro, Arnois, Berres, Sabucedo, Tabeirós, Ouzande e Loimil. Expte. de subhasta de 5 fincas rústicas dos igresarios de Ribeira e San Xurxo de Vea; da Confraría das Dores de Guimarei; de Santeles e de Rubín. Expte. de subhasta de 15 fincas rústicas dos igresarios de Lagartóns, Arnois, Castro, San Xu-lián de Vea, Ouzande, Tabeirós, Vinseiro, Ribela, Loimil, Sabucedo e Berres.
- G 8134, 1872, expte. de subhasta de fincas das fábricas de Orazo e Ánimas de Oca.
- G 8135, 1872, expte. de subhasta de fincas, foros e censos da Confraría de Santiago (?).
- G 8136, 1872, expte. de subhasta de fincas, foros e censos do Cabido de Santiago en Tabeirós. Expte. de subhasta de fincas, foros e censos do clero en Arnois. Expte. de subhasta de fincas, foros e censos do igresario de Arnois.
- G 8139, 1873, expte. de subhasta de fincas, foros e censos da fábrica de Cora.
- G 8153, 1894, expte. de subhasta de fincas, foros, censos e 1 finca rústica da Confraría das Dores de Guimarei.
- G 8167, 1866, expte. de subhasta de fincas da fábrica de Ouzande.
- G 8169, 1866, expte. de subhasta de fincas, foros e censos de Ouzande.

30 DE 1871.

SÁBADO 21 DE OCTUBRE.

NÚM. 24.

BOLETIN

OFICIAL

E VENTAS DE BIENES NACIONALES DE LA PROVINCIA DE PONTEVEDRA.

Los Sres. Autunéz y C.º admiten la suscripción de este periódico oficial en su Establecimiento tipográfico del Puerto núm. 20, al precio de 30 rs. al año en la capital y 60 en los demás puntos.

MISIÓN PRINCIPAL DE VENTAS

DE BIENES NACIONALES

DE LA PROVINCIA DE PONTEVEDRA.

Por disposición del señor Administrador Jefe económico de esta provincia, y en virtud de las leyes de 1º de Mayo de 1853 y 11 de Julio de 1856 asecciones para su cumplimiento, pasean á pública subasta ante los Juzgados de la Estrada y esta Capital, en la y hora que se dirá, las fincas siguientes:

Remate para el dia 21 de Noviembre próximo, á las doce de su mañana, en las Consistoriales de esta Capital, ante el Señor Juez de primera instancia de la misma y escribano D. Martín Rial y Vázquez.

BIENES DEL CLERO.

BTIDO JUDICIAL DE LA ESTRADA.

Ayuntamiento de Idem.
cedentes del iglesario de San Lorenzo de Ouzande.

FINCAS RÚSTICAS.—MENOR CUANTÍA.

Una finca á labrador de primera ca-

Número que
tiene en el
interiorario.

lidad, denominada Sesteira, radicante en Ouzande, de 2 fanegas y media concas de cabida (50 áreas y 58 centíareas). Limita N. Fernando Pazo, S. y E. regato, O. acequia. Esta finca es regadía. Fué capitalizada por la renta de 73 pesetas 87 céntimos en 1707 pesetas 07 céntimos y tasada en venta en la cantidad de 2527 pesetas 50 céntimos por la que sale á subasta.

3235

Otra idem, á labrador de segunda calidad, denominada Recanto, radicante en Ouzande, de 2 ferrados y una concas de cabida (15 áreas y 9 centíareas). Limita N. camino, S. Juan Blanco, E. otra finca del iglesario y O. José Blanco. Esta finca es regadía. Fué capitalizada por la renta de 9 pesetas 82 céntimos, en 220 pesetas 90 céntimos, y tasada en venta en la cantidad de 527 pesetas 25 céntimos por la que sale á subasta.

Procedente del iglesario de Santiago de Tabeirós.

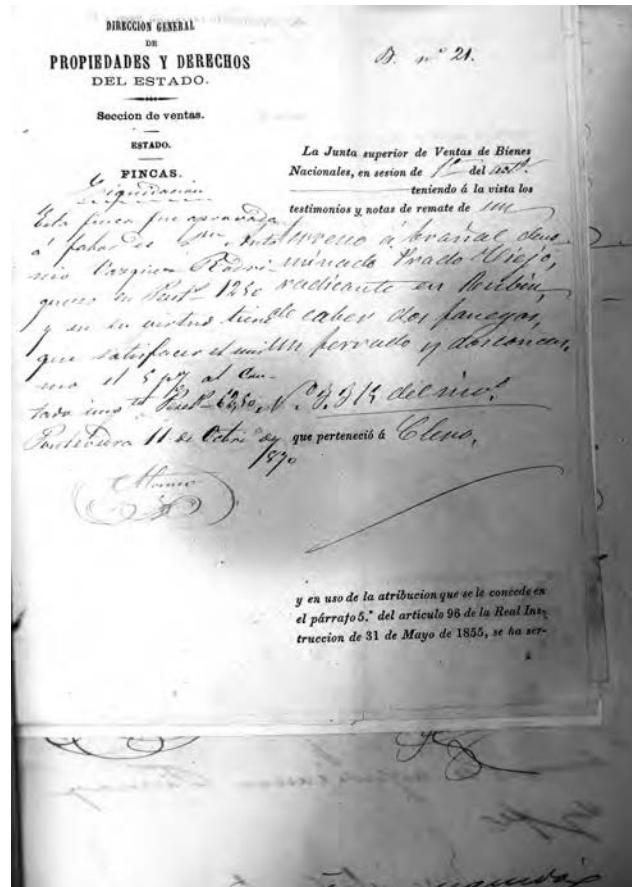
FINCA RÚSTICA.—MENOR CUANTÍA

3398 Otra ítem á tojar y robleda, de segunda y tercera calidad, denominada Cerrada do maño, radicante en Tabeirós, de 2 fanegas, 1 ferrado y 9 y media concas de cabida (61 áreas y 38 centíareas). Límites: N. José Fernández, S. camino, E. idem, O. otra porción del iglesario. Esta finca está además cerrada sobre si, y contiene 10

Cabeceira do Boletín Oficial de Venda de Bens Nacionais onde se anuncian subastas de fincas do iglesario de Ouzande.

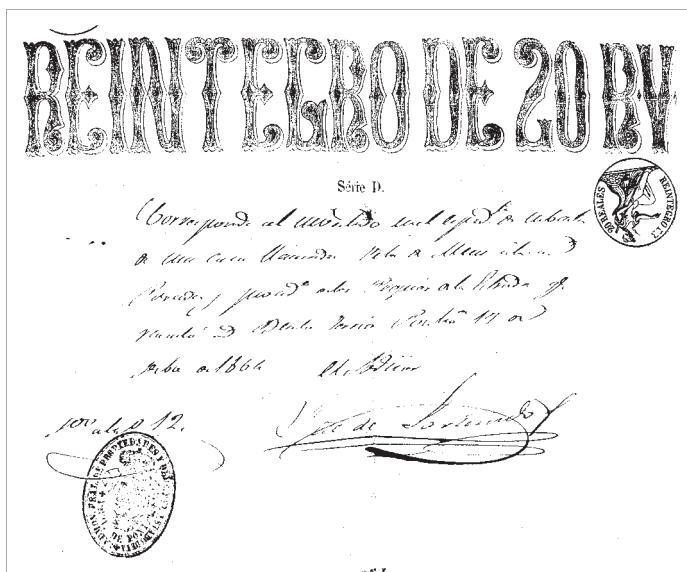
Bens do Estado e do común, propios e ramo de guerra

- G 8111, 1862, remate de algunas ficas de propios en Lamas e Codeseda.
- G 8120, remate das seguintes devesas do Estado: Fonte de Lavandeira (San Andrés de Vea), San Xurxo de Vea, San Miguel de Barcala, Outeiro do Pan (Frades), Curantes, Berres, Santo Tomé de Ancorados, Couso, Santa Mariña de Barcala, Cora, San Xulián de Vea, Santa Mariña de Ribeira, Pardemarín, Frades, A Somoza, Paradela, Monte Redondo (San Miguel de Barcala), Santa Cristina de Vea, Codeseda, Olives, Pardemarín, Couso, Santeles, Sabucedo, Matalobos e Ribela.
- G 8127, 1870, expte. de subhasta de fincas procedentes das devesas nacionais de Castro, Parada, Tabeirós e Lagartóns.
- G 8128, 1870, expte. de venda de fincas, foros e censos de Riobó (incluídas pedras da derruída Torre da Barreira, que comprou Benigno Fraga, de Guimarei).
- G 8129, 1870, expte. de venda de fincas procedentes da devessa nacional de Molide, Ribeira.
- G 8133, 1872, expte. de subhasta de 1 finca rústica e 1 devessa nacional en Berres. Outras en San Xulián de Vea (2 exptes.), Codeseda, San Miguel de Barcala, Aguións, Agar, Olives, Arnois (2 exptes.), Castro (2 exptes.), Ouzande, Tabeirós (2 exptes.), Vinseiro, Ribela, Loimil, Sabucedo (2 exptes.), Berres (2 exptes. más), Remesar, Santeles, Rubín (2 exptes.), Castro, Sabucedo, Loimil, Couso, Callobre, Ouzande e Lagartóns (2 exptes.).
- G 8147, 1882-1883, expte. de subhasta de varias fincas, foros e censos en A Gándara (Santa Cristina de Vea).
- G 8148, 1888-1890, expte. de subhasta de fincas foros e censos en Remesar e Lamas.
- G 8150, 1892, expte. de subhasta de 1 finca urbana e 3 rústicas en Cora, Santa Mariña de Ribeira e Baloira.
- G 8154, 1894, expte. de subhasta de fincas rústicas do Estado en San Pedro de Ancorados, Santa Cristina de Vea e Baloira.
- G 8162, 1865, expte. de subhasta de 2 fincas rústicas do Estado, foros e censos en Castro, Loimi, Riobó e Oca.

Recibo de liquidación da finca denominada "Prado Viejo", en Rubín, pertencente aos bens do clero.

- G 8165, 1865, expte. de subasta de varias fincas rústicas do Estado e Agar, Santo Tomé de Ancorados, Orazo, Remesar, Matalobos e San Pedro de Ancorados. Un viveiro do Estado en Berres.
- G 8167, 1866, expte. de subasta de fincas rústicas e carballeiras e devesas do Estado en Tabeirós, Ouzande e Guimarei.
- G 8168, 1866, expte. de subasta de fincas rústicas do Estado, foros e censos en Vinseiro, Lamas, Nigoi, Souto, Baloira e Ouzande.

Talón de reintegro pola venda dunha casa no lugar de Vilademeus, na parroquia de Parada, comprada por don Benito Tarrío Porto.

- G 8169, 1866, expte. de subasta de varias fincas rústicas procedentes do Estado en Taboas, Toedo, Lagartóns, Callobre, Castro, Cereixo, Olives, Moreira, Rubín, Figueroa e Aguións.

Contaduría de hipotecas da provincia de Pontevedra

As Contadurías de Hipotecas provinciais foron creadas por Real Pragmática do 31.1.1768 coa finalidade de rexistrar os títulos de traslado de dominio dos bens inmobles, censos e arrendamentos. Modificouse parcialmente no ano 1845, e no 1861 tranfórmase no actual Rexistro da Propiedade. Nos libros da Contaduría podemos consultar, entre outras cousas, os asentos de algunas das fincas compradas no proceso desamortizador, aínda que a non obrigatoriedade do rexistro limita sensiblemente a fonte.

PARTIDO DE TABEIRÓS:

A Estrada, 1855, L-998. A Estrada, 1856-1857, L-1002.

A Estrada, 1855-1856, L-999. A Estrada, 1857, L-1004.

A Estrada, 1856, L-997. A Estrada, 1857-1858, L-1003.

En adiante todos os libros comprenden o periodo 1858-1862.

Aguións, L-1021.	Loimil, L-1040.
Ancorados (1), L-1007.	Matalobos, L-1027.
Ancorados (2), L- 1026.	Moreira, L-1009.
Arca, L-1041.	Nigoi, L-1011.
Arnois, L-1000.	Oca, L-1019.
Baloira, L-1032.	Olives, L-1038.
Barbude, L-1039.	Orazo, L-1024.
Barcala (1), L-1006.	Ouzande, L-1030.
Barcala (2), L-1029.	Parada, L-1035.
Berres, L-1012.	Riobó, L-1042.
Callobre, L-1028.	Rubín, L-1025.
Castro, L-1015.	Sabucedo, L-1033.
Cereixo, L-1051.	Santeles, L-1036.
Codeseda, L-1031.	Somoza, L-1022.
Cora, L-1008.	Souto, L-1020.
Couso, L-1023.	Tabeirós, 1018.
Curantes, L-1046.	Toedo, L-1013.
Figueroa, L-1037.	Vea (1), L-1014.
Frades, L-1010.	Vea (2), L-1016.
Guimarei, L-1005.	Vea (3), L-1017.
Lagartóns, L-1044.	Vea (4), L-1034.
Lamas, L-1045.	Vinseiro, L-1043.
Liripio, L-1047.	

Faltan: Agar, Paradela, Pardemarín, Remesar, Ribeira e Ribela.

Libro de arrendamentos de fincas urbanas e rústicas (1858-1862)

L-1001.

Rexistro alfabético de hipotecas (1863-1868)

L-1053.

Rexistro cronolóxico de hipotecas

1863-1870, L-1054.

1870, L-1055.

Rexistro de fincas

1768-1862, L-1048.

Sección “Montes”

- *Estado o relación de los [montes] del común de vecinos en todas las provincias.* Manuscrito; información sobre A Estrada na pax. 41.

Outras seccións.

Aínda que a información sobre o ámbito territorial é francamente escasa e/ou incompleta, poden consultarse:

- Expedientes de subhastas de fincas, foros e censos procedentes de capelanías, G-8154, (1894) e G-8160, (1901).
- Arrendamentos de fincas, compradores de bens desamortizados, arbitrios de amortización, arrendamentos de fincas, vencemento de pagarés, bens en venda, libro de debedores; censos debedores e redención de censos, foros e fincas.
- Protocolos notariais, que aportan información moi estimable sobre as escrituras de venda e redención de censos. Deben consultarse, como é lóxico, os instrumentos comprendidos no período cronológico de vixencia do plan desamortizador. Para localizar as escrituras de venda de bens nacionais cómpre consultar as relacións que se inclúen ao final de cada legaxo, aínda que algúns notarios e escribáns adoitaban redactar un índice específico para consignar estas transaccións. Debe facerse constar que moitas escrituras foron protocolizadas en notaría madrileña. Tamén se pode consultar estes documentos no Arquivo Histórico Universitario de Santiago de Compostela.
- Boletíns oficiais de vendas de Bens Nacionais, conservanse algúns números a partir de 1855.

Museo Manuel Reimóndez Portela (MMRP) A Estrada

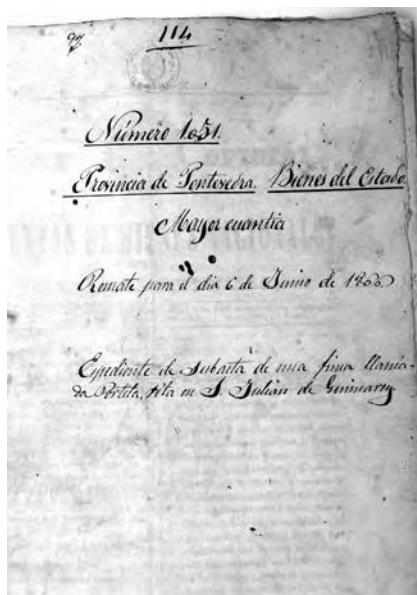
Especialmente facturas de abono de plazos e talóns de reintegro

III. O expediente-tipo

O proceso desamortizador pasaba polas seguintes fases: Leis e disposicións complementarias; inventario de bens; rexistro; publicación; subhasta; compra e amortización dos plazos. Aínda que se observan

Un expediente de venda de bens nacionais.

Expediente de venda dunha finca en Guimarei.

excepcións, as vendas de fincas de menor cuantía celébranse sempre no xulgado territorial de primeira instancia: Taboada e despois A Estrada no noso caso. Un expediente simple de subhasta de bens desamortizados constaba de:

- Oficio da Comisión Provincial de Bienes Nacionales de la provincia de Pontevedra instando ao xuíz á instrucción do expediente de subhasta e venda dos bens que se citan.
- Exemplar do Boletín oficial de ventas de Bienes Nacionales onde se publican as fincas que se licitan. Contén abondosa información: nome da finca, propietario, lugar e parroquia onde radica, superficie, lindes, rendas, camiños e servidumes que posúe, arboreda que contén e prezo polo que sae a subhasta.
- Edicto do xuíz sinalando lugar, día e hora en que terá lugar o remate.
- Orde na que se manda colocar anuncios en sitios visibles, públicos e concorridos da capital do distrito e parroquias onde se ubican as fincas.

- e) Citacións ao Procurador Síndico e Administrador de Rendas do distrito para que estean presentes no acto de licitación.
- f) Acta de subasta e adjudicación de cada finca, especificando as persoas que licitan, comprador e prezo final. No caso de que ningúen faga posturas ou non se acade o prezo estipulado, remátase en *quiebra*.
- g) Notificación a cada un dos compradores, que firman ao pé o enterado.
- h) Acta de liquidación, extendida pola *Dirección General de Propiedades y Derechos del Estado* (sección de ventas) onde se certifica que o comprador satisfaceu no momento e en efectivo o 5 ou o 10% do valor da propiedade; así mesmo se notifica á *Gazeta de Madrid* para a súa publicación o nome do comprador, o ben adquirido e prezo final.
- i) Recibo dos pagos ao contado, conforme aos plazos establecidos, expedido pola *Tesorería de Hacienda Pública de Pontevedra*.
- j) Recibo de cobro dos dereitos correspondentes ao xuíz, pregoeiro, alguacil e escribano.
- k) Ocasionalmente inclúense no expediente certas demandas e solicitudes relacionadas co acto de subasta e venda. Son moi frecuentes os recursos do clero contra o inventario de bens desamortizables, especialmente no que se refire ás hortas que rodean á casa rectoral. Outras veces solicítase incluir varias fincas adquiridas nunha soa escritura de venda.

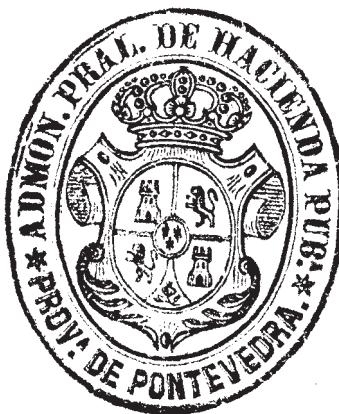
IV. Outros aspectos

Estudo toponímico

Nos expedientes de subasta consta sempre o nome das fincas licitadas de maneira que é factible formar un corpus toponímico proporcional ao número de documentos que consultemos. Gran parte desta microtoponimia pódese considerar desaparecida hoxe en día, polo que este labor de rescate adquire un especial valor. A información encóntrase, fundamentalmente, nas relacións de bens dos Boletíns Oficiais de vendas (impresos) e na documentación específica de cada subasta (manuscrita). Cómpre advertir que nas notas

Correspondencia oficial dirixida ao xuíz de Tabeirós.

Selo da Administración de Facenda de Pontevedra, que entendía dos asuntos relacionados coa desamortización de bens nacionais.

do Boletín Oficial inclúense numerosos errores de transcripción: Monte das Louzas, en San Miguel de Castro, (BOVBN do 11/02/1867) por Monte das Lousas. Guillarey (BOVBN do 14/02/1864) polo correcto Guimarei... e así outros moitos.

Recoméndase contrastar esta fonte cos corpus toponímicos da nosa comarca xa publicados como *A toponimia menor do concello estradense en “A Estrada, miscelánea histórica e cultural”, V. 11, 2008, pp. 279-325, e V. 12, 2009, pp. 143-194*, de María José Folgar Brea.

Estudo metrolóxico

No periodo de vixencia das leis desamortizadoras instáurase en España o sistema métrico decimal (*Gazetas de Madrid* números 5.426 e 47, do 22/07/1849 e 16/02/1879, respectivamente) que foi pronto adoptado para efectuar mensuras de fincas urbanas (alternando co pé cadrado); sen embargo perviven nos anuncios do BOVBN as medidas agrarias tradicionais, xunto coa súa equivalencia no novo sistema. As más frecuentemente empregadas son:

A fanega, equivale a 2.516 m².

O ferrado, equivale a 629 m².

A conca, equivale a 52 m².

O pé cadrado (na medidas de casas), equivale a 0,093 m².

Recoméndase atención e cautela ao converter ao smd. algunas medidas tradicionais especialmente complexas; vexamos un caso: ...*otra finca rústica denominada Cerrada do Muíño, radicante en Tabeirós de 2 fanegas, 1 ferrado y nueve y media concas de cabida...* Cómpre advertir tamén que certas magnitudes poden sufrir variacións rexionais e que era frecuente o fraude na mensura das parcelas.

Sistemas monetarios

No mesmo periodo sucédense tres sistemas monetarios basados no real, o escudo (de moi curta vixencia) e, a partir de 1868, a peseta, circunstancia que se ha ter moi en conta cando se acomete unha investigación que abrangue ámbitos cronolóxicos distintos. Para simplificar os cálculos e obter os prezos aproximados dos bens subhastados na última estapa desamortizadora, valorados en escudos e pesetas, de 1864 en diante, pódese optar por reducir aqueles a pesetas conforme á equivalencia: 1 escudo = 25 pesetas. Á marxe da cuestión estrictamente monetaria hase ter en conta que tamén eran frecuentes os fraudes nas tasacións das fincas.

Ao final inclúese un apéndice de prezos vixentes en distintas épocas e lugares, convenientemente reducidos ás medidas actuais. Estes indicadores do valor dos distintos productos poden compararse cos precios das terras e dan unha idea do custo da vida contra a mitade do século XIX.

V. As fincas rústicas e as casas

No primeiro caso diferénciase o labradío dos demais predios rústicos e espeficícase sempre a calidade (1^a, 2^a e 3^a); tamén se eran *de secano ou de regadio*. O repertorio de denominacións é moi amplo: fincas, hortas, toxeiras, brañas, carballeiras, trepezais, herbeiras, campos, xesteiras, devezas... Cando conteñen árbores faise mención á súa clase, se son *mayores ou menores*, número de exemplares e valoración; cítanse tamén as lindes, camiños e servidumes. En último lugar exprésase a renda pola que foi capitalizada e a tasación definitiva.

No caso de edificacións infórmase sobre a ubicación, superficie, lindes, estado de conservación, capitalización da renda e tasación final pola que sae a poxa.

VI. Os compradores

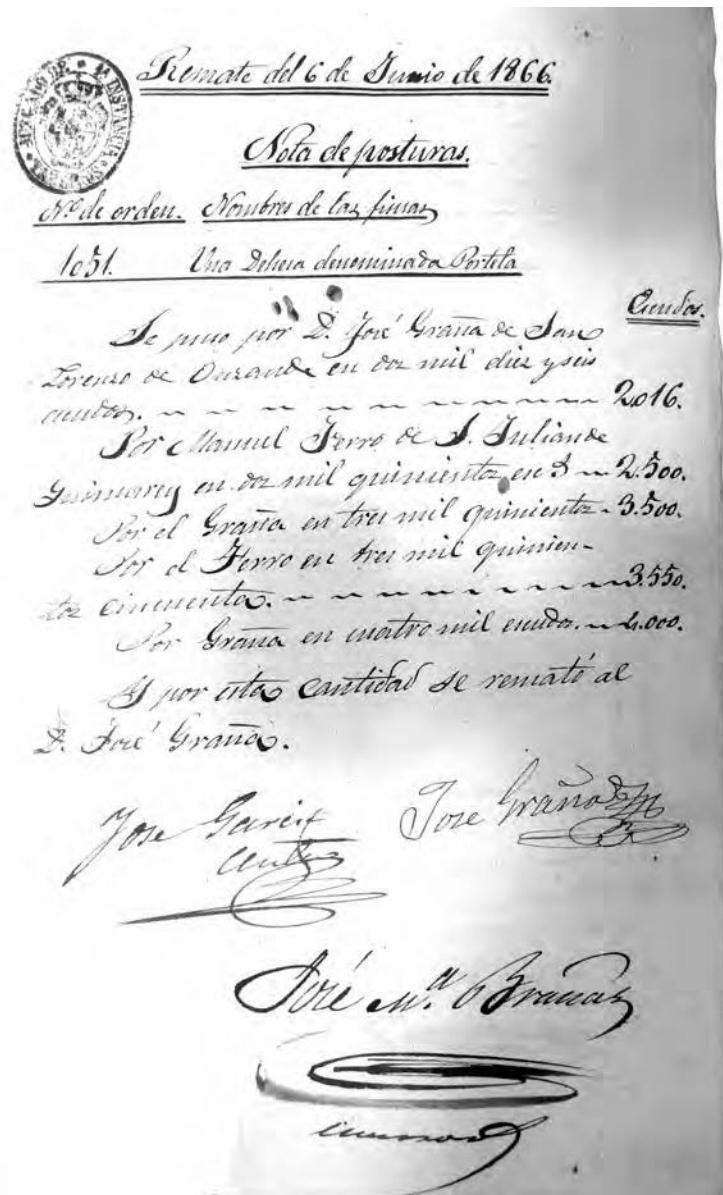
Calquera persoa podía podía acudir como licitador a unha subasta de bens nacionais, e podía facelo a título persoal (*para si*) ou representando a outro (*para ceder*), circunstancia esta última que pode inducir confusión en algún investigador inexperto ao comprobar como se outorgan numerosos remates á mesma persoa. Para habilitarse como licitador requeríase efectuar unha oferta en sobre cerrado, que podía igualar ou superar o prezo de saída e, ademais, pagar unha pequena fianza da que se eximía a *personas de notoria responsabilidad y arraigo*.

VII. Os pagos

Xa se dixo que en ningún caso se admitían posturas que non cubrisen o prezo de saída da parcela. As fincas de *menor cuantía* (tasadas en 20.000 rs. ou menos) podíanse pagar en 20 plazos durante 19 anos e as de *mayor cuantía* (tasadas en máis de 20.000 rs.) en 15 plazos e 14 anos. En ambos os dous casos gratificábase con rebaixa de ata o 3% anual aos compradores que anticipasen un ou máis plazos.

Vexamos dous exemplos estradenses de maior e menor cuantía, respectivamente:

Nº 1.051, una dehesa, robleda terreno de segunda calidad, secano, denominada Portela, radicante en San Julián de Guimarey, de 67 ferrados y 7 concas de

Relación de posturas e remate dunha finca no 1866.

cabida [...] tasada en venta, con inclusión del valor del arbolado, en 2.016 escudos por los que sale a venta.

Velaquí unha parcela excepcionalmente grande (42.507 m^2) que se valorou en 2.016 escudos (2.016 esc. = 5.040 pts. = 20.160 rs.). Foi finalmente adxudicada, en durísima competencia con don Manuel Ferro, de Guimarei, a don José Graña, de Ouzande, por 4.000 escudos, case o doble da cantidade de partida. A subhasta efectuouse na sala de audiencias do Xulgado de 1ª Instancia de Tabeirós na Estrada, o 6 de xuño do 1866.

Nº 2.511. Un terreno a labradío e inculto, de inferior calidad secano, denominado Junto al Puente Ulla y radicante en San Miguel de Castro de 2 ferrados de cabida [...] tasado en 60 escudos por los que sale a subasta.

Presentaron as súas ofertas: Andrés Pereiras, da Estrada (100 esc.); José María Valladares, de Castro (345 esc.); Manuel Lagos, de Arnois (407 esc.) e Agustín Torres, a quen finalmente foi adxudicado por 410 escudos. A Estrada, 12 de marzo de 1867.

VIII. Propostas de investigación

Do moi longo periodo de vixencia do proceso desamortizador en España, da súainxente producción lexislativa e da multitudine de matices e implicacións que presenta dedúcese a enorme dificultade que supón o seu tratamento globalizador. Sen embargo, considerado dende a óptica da pequena escala, rexional ou local, o seu estudo faise máis doado e asequible brindando ao investigador un atractivor repertorio de temas. Velaquí algúns.

- O tamaño das parcelas, cálculo das superficies medias e comparación con outras rexións e épocas; o prezo das parcelas; prezo de saída e prezos finais. As clases de fincas, a paisaxe agraria decimonónica.
- Os licitadores e os compradores; intermediarios; a conformación dunha élite burguesa rendista e terratenente; as redes caciquís e os compradores de bens desamortizados; a reacción da Igrexa; cómputo das propiedades rústicas do clero.
- A toponimia e metroloxía agrarias.

IX. Bibliografía recomendada

- FRIERA ÁLVAREZ, Marta. *La desamortización de la propiedad de la tierra en el tránsito de Antiguo Régimen al liberalismo*. Gijón, 2007.
- TOMÁS y VALIENTE, Francisco. *El marco político de la desamortización en España*. Barcelona, 1983.
- VALLEJO POUSADA, Rafael. *A desamortización de Mendizábal na provincia de Pontevedra: 1836-1844*. Pontevedra 1993.

Apéndice de prezos

1. A Estrada. Prezos vixentes no 1836

Bacalao	3'5 rs./kg.
Chocolate	13 rs./kg.
Touciño	5'4 rs./kg.
Garbanzos	2'26 rs./kg.
Azucre	3'82 rs./kg.
Viño do Ribeiro	0'30 rs./l.
Viño da Ulla	0'15 rs./l.
Viño de Málaga	1'75 rs./l.
Augardente	2 rs./l.
Xabón	5'20 rs./kg.
Cera en velas	17 rs./kg
Papel fino para cartas	0'30 rs./prego.
Aceite	4 rs./l.
Unto	8'7 rs./kg.
Manteiga de porco e vaca	7'5 rs./kg.
Manta	50 rs.
Saba de fío	40 rs.
Saba de liño	20 rs.
Toalla	6 rs.
Colcha	40 rs.
Mantel de lamanisco	100 rs.
Servilleta de lamanisco	8 rs.
Pantalón de pano fino	160 rs.
Tea de algodón	9'60 rs./m.
Tea de liño	4'20 rs./m.
Chaleco	34 rs.
Camisa de algodón	30 rs.
Camisa de Bretaña	50 rs.

Par de medias de algodón	8 rs.
Sombreiro	60 rs.
Par de botas	30 rs.
Par de zapatos de becerro	18 rs.
Capa	200 rs.
Escopeta	180 rs.
Camisa de señora	30 rs.
Enagua	12 rs.
Mantelo de pano fino	180 rs.
Refaixo con cenefa e garnicións	100 rs.
Medias de algodón	8 rs.
Pano sedán	30 rs.
Cabalo de más de 6 cuartas	700 rs.
Freos e cabezais	50 rs.
Albarda	35 rs.

2. Mercado de Pontevedra. Prezos vixentes no 1856

Aceite	5'28 rs./l.
Leña	0'25 rs./kg.
Carbón	0'45 rs./kg.

3. Mercado de Madrid. Prezos vixentes no 1859

Carne de vaca	4 rs./kg.
Carne de carneiro	1'80 rs./kg.
Carne de tenreira	6 rs./kg.
Touciño	8'7 rs./kg.
Aceite	5'65 rs./l.
Viño	2'16 rs./l.
Garbanzos	3 rs./kg.
Carbón	0'60 rs./kg.
Xabón	5'20 rs./kg.
Trigo	1 r./kg.